

Kiss Dénes

A ROMÁN FALUSZOCIOLÓGIA A POSZTSZOCIALISTA KORSZAKBAN

Tematikus elemzés

Írásomban a román faluszociológia 1990–2000 közötti eredményeinek áttekintésére vállalkozom. Elemzésem anyagát két központi (bukaresti) román szociológiai folyóiratokban, a *Sociologie Românească* és a *Revista pentru Cercetări Sociale*-ban az említett időszakban megjelent faluszociológiai tárgyú tanulmányok képezik. Elemzésemben bemutatom a tanulmányokban előforduló főbb témákat, nyomon próbálok követni e témák időbeli alakulását, illetve igyekszem egy mennyiségi képet is nyújtani a faluszociológiai tárgyú írások megjelenéséről. Faluszociológiai tárgynak tekintetem minden olyan tanulmányt, amely témája révén a falusi társadalommal kapcsolatos, függetlenül attól, hogy szerzője „falukutatónak” tekinti-e magát vagy sem. Továbbá nem tekintetem a román faluszociológia részének a romániai falusi társadalomról magyar nyelven megjelent írásokat – a csíkszeredai KAM munkássága, valamint a kolozsvári BBTE-n tevékenykedő szociológusok egyes írásai jöhetnek itt szóba, amelyeket azonban már az elemzett lapok megválasztása révén kizártam.

Tanulmányom kitűzött célja tehát *diskurzuselemzés*, melynek során a fentiekben behatárolt szövegmező három elemzési síkját különböztetem meg. Egyrészt különbséget teszek *szociológiai diskurzus* és *szociológiai valóság*, mint az elemzés két lehetséges ontológiai síkja között. Azáltal, hogy diskurzuselemzésre törekszem, vizsgálódásomat e két sík közül az előbbire korlátozom, vagyis nem egy a román falu valóságáról kirajzolódó képet próbálok megragadni, nem foglalkozom a szövegek valóságtartalmával (ez meg is haladná egy áttekintő tanulmány kereteit), hanem csupán a román faluszociológia faluképét igyekszem vázolni.

Szólni kell továbbá az elemzett *szövegmező* és az azt termelő *szociológiai mező* kapcsolatáról is, Bourdieu-vel szólva az elemzett diskurzust termelő mező „pozíciók rendszeréből” álló síkja, illetve az „állásfoglalások” síkja megkülönböztetéséről. Az elemzendő diskurzust az állásfoglalások síkja alkotja, a pozíciók rendszere a diskurzus termelőinek pozícióiból összeálló intézményi háttér. Mivel az elemzett írások nagy része a román szociológia hagyományainak sajátosságából fakadóan nem néhány, a faluszociológiát szakszociológiaként művelő csoporttól/intézménytől származik, hanem a román szociológia szinte minden fontos személyisége között legalább egy faluszociológiai tárgyú tanulmányt, a pozíciók rendszerének elemzése a román szociológiai mező egészének elemzését jelentené. Ez a feladat szintén meghaladja e tanulmány kereteit, így a faluszociológia intézményi hátterét csak érintőlegesen tárgyalom.

Előzmények. A román falukutatás 1990 előtt

A román falukutatás múltját többen is összefoglalták, akik közül két szerzőre támaszkodva írom e fejezetet. Mihail Cernea *Rurális közösségek vizsgálata Romániában* címmel egy, az európai faluszociológia áttekintésére vállalkozó program keretében foglalta össze a román falukutatók történetét a „kezdetektől” a mű megjelenésének évéig, 1981-ig (Cernea 1981). Ugyanezt a feladatot végezte el tíz évvel később Ion Aluș, a kolozsvári BBTE professzora, aki az erdélyi falukutatók kontextusaként elemzi a román falukutatás intézményi kereteit, lehetőségeit és eredményeit (Aluș 1991).

A falukutatás hosszú ideig központi helyet foglal el a román szociológiai érdeklődésben. E kitüntetett figyelemnek az oka Románia agrárjellege, a falusi népesség magas aránya, amely állapot tartós fennmaradása azt eredményezte, hogy hosszú ideig a modernizáció kérdésköre is erőteljesen a faluhoz és a mezőgazdasághoz kötődött. Tematikailag tehát hosszú ideig a falu problematikája, módszertanilag pedig a falu monografikus kutatása dominálta a román szociológiát.

Cernea a román falukutatás történetét öt periódusra osztja (Cernea 1981). Az első korszak a *közigazgatási térségek monográfiáinak korszaka*, amely 1860-tól a 19. század végéig tart, kiemelkedő képviselője Ion Ionescu de la Brad. Az ide tartozó kutatások tárgya a mezőgazdaság és a falusi népesség helyzete, a kutatási egységek behatárolása közigazgatási szempontok szerint történik (megyék). Az adatgyűjtést előzetes kutatási terv szerint, közvetlen megfigyeléssel, illetve helyi informátorok segítségével végzik, a cél olyan ismeretszerzés, amelyre alapozva gyakorlati beavatkozások lehetségesek a falu világába. A születő monográfiák leíró képet nyújtanak a faluról, szociológiai elméletet viszont nem.

A 20. század első negyede a *falumonográfiák korszaka*, melynek jellegzetessége, hogy számos monográfia az A.V. Gidei által kidolgozott kutatási program alapján készül. Tárgyuk a falusi közösség, mint *organikus szocio-kulturális egység*, melynek exhauszív tárgyalására törekcszenek a kutatók. E korszak kutatásaiban dominál a gazdasági kötelékek vizsgálata, összhangban a marxista megközelítések elméleti síkon való dominanciájával.

A *szisztematikus szociológia és a monografikus kutatások korszaka* képezi a román faluszociológia (de a szociológia mint diszciplína kiépülésének is) a fénykorát. E korszak egyúttal a szociológia intézményi keretei kiépítésének, valamint a kutatások jelentős számbeli növekedésének ideje is. A korszak kutatásaira a Dimitrie Gusti által kidolgozott elmélet és paradigma nyomta rá erőteljesen bélyegét. Gusti nagy hatású elméletének alapján a *társadalmi akarat* állt, amely az összes társadalmi cselekvések és tények alapját képezi. A társadalmi akarat bizonyos társadalmi és társadalmon kívüli *keretek* között (kozmológiai, biológiai, pszichológiai és történelmi kereteket különböztet meg), konkrét *társadalmi egységeken* belül (falu, város, család, egyház stb.) fejti ki hatását. A társadalom nem más, mint a társadalmi akarat manifesztációinak együttese, amely manifesztációkat gazdasági, szellemi, jogi és politikai kategóriákba csoportosít. Mindezt a *szociológiai paralelizmus* általános törvénye vezérli, amely az egyes, extraszociális és szociális keretek között, az egyes *manifesztációk* között, valamint a keretek és manifesztációk között egyaránt hat (Aluș 1991). A Gusti-paradigma

elsősorban analitikus hasznót eredményezett, szintézisteremtésre azonban alkalmatlan volt. Szociológia helyett inkább csak szociográfiát eredményezett (Cernea et al. 1981).

A harmincas évek második- és a negyvenes évek első felének kutatásait Cernea a *falusi közösségek kutatásának tipológiai diverzifikációja* korszakának nevezi. Az egységesen a Gusti-konceptió és módszertan alapján végzett kutatásoktól való különböző elhajlások kora ez, több párhuzamos törekvéstről van tehát szó. A *probléma-orientált falumonográfiát* a Bánsági Kutatóintézetben dolgozzák ki: használják ugyan a Gusti-paradigmát, de csak a konkrét kutatási célnak alárendelten (pl. a születési ráta csökkenésének magyarázatához). A *mikro-monográfia* vagy *vázlatos monográfia* azáltal próbál javítani a Gusti-féle módszertanon, hogy csupán néhány dimenzióról gyűjt adatokat. A *komparatív közösségkutatás* a vázlatos monográfiákhoz kapcsolódik, alapját az ország különböző pontjain készített vázlatos monográfiák összehasonlítása képezi. Végül a korszakra *regionális monográfiák* megjelenése is jellemző.

A szocialista korszak második felének falukutatásait Cernea a „falusi közösségek kutatása a mezőgazdasági termelőszövetkezetek korában” megnevezéssel illeti, amely korszak után a kommunista hatalom megszilárdulásával a szociológiát átmenetileg megszüntetik, így a falukutatásban is szünet áll be. A diszciplína csak 1965-ben nyeri vissza legitimitását, a nem megérdemelten üldözött tudományág jogaiba való visszahelyezése a hazai tradíciókra alapozva kell történni (Aluș 1991). Bár a szocializmus késői éveiben ismét megszorítások következtek, 1965-tel kezdődően újraindulnak a falukutatások. E korszakban születik néhány újabb falumonográfia, lezajlik néhány regionális kutatás, valamint „újításként” TSZ-monográfiák születnek. A falumonográfiák főbb témái a társadalmi változás és a falusi közösségek egzisztenciája a szocialista társadalomban, kollektivizált és nem kollektivizált falvak összehasonlítása, a szocialista társadalom intézményei és a nem kollektivizált falvak gazdasága közötti ellentmondások. Általánossá válik a marxista elméleti keret, a kutatási módszerek terén beindulnak a reprezentatív mintán végzett kérdőíves felmérések. A regionális kutatások főbb témái a mezőgazdaság szövetkezetesítése, a rurális térségek urbanizációja és alulfejlettsége. A TSZ-monográfiák alapjául az a gondolat szolgált, hogy a teljesen kollektivizált falvakban a falu gazdasági szervezete révén a falu egésze vizsgálható, vagyis a falu mintegy helyettesíthető a TSZ-szel.

A szocialista korszak falukutatásaiban bekövetkezett változások közül Cernea a monografikus módszer visszaszorulását emeli ki. Mint mondja, a falukutatásban bekövetkezett változások mögött a monografikus módszer és az egyéb szociológiai kutatási módszerek közötti erőviszonyok megváltozása áll. Az alternatív kutatási módszerek elterjedésével a faluszociológia is megszűnik monografikus szociológiának lenni. A módszerekkel együtt a vizsgált témák köre is kitágul. Az önállóságát fokozatosan elvesztő falu „feloldódik” a társadalomban, így a társadalom más alkotórészeihez hasonlóan kutatható. Az utolsó tárgyalt korszak (a 70-es évek) falukutatásának témái közül a szerző a következőket emeli ki: társadalmi rétegződés, urbanizáció, tömegkultúra falun, a média behatolása a falu világába, migráció, falusi ifjúság, a paraszti család szerkezetének változásai, hatalom és tekintély a közösségben, TSZ-vezetésben való részvétel stb. (Cernea 1981)

A fenti tanulmány 1981-ig tekinti át a román faluszociológiát. Az 1981 és 1989 közötti korszakról Aluș kéziratában (1991) olvashatunk, aki e periódust a *fokozatos megszorítások korának* nevezi. A szociológia oktatási intézményeinek felszámolásá-

val együtt a kutatás szervezeti alapjai is beszűkültek, a további kutatásokra jobbra informális módon, közigazgatási intézmények és gazdasági egységek esetlegessé váló finanszírozásai révén került sor. A falukutatás tehát (és általában a szociológiai kutatás), bár nehezebb körülmények között, a hetvenes-nyolcvanas években is folytatódott. A nyolcvanas évek eredményeiről azonban nem áll rendelkezésünkre a Cernea-éhoz hasonló elemzés, Aluaş kéziratban maradt könyve csak a saját (kolozsvári) kutatócsoportja munkáját mutatja be részletesebben, a falukutatásról (Cernea hetvenes évekre vonatkozó zárógondolataival egybecsengően) mindössze a következőket mondja: „a román szociológia a társadalom általános fejlődési és modernizációs problémái fele fordult, a falvak életével ezen általános irányultság keretein belül foglalkozva, olyan elsődlegesen fontos témák mellett, és azokkal összefonódva, mint a társadalmi mobilitás (vertikális és horizontális), az urbanizáció folyamata, az iparosítás, stb.” (Aluaş 1991:79).

A falukutatás intézményi kereteiről és fórumairól

A falukutatás '89 előtti intézményi kereteiről és a publikálási lehetőségekről nem sokat tudunk. A fentiekben idézett két műből rekonstruálva elmondható, hogy a román szociológia intézményesülésének kezdeti szakaszában (a két világháború közötti időszakban) a létrehozott szociológiai kutatóintézetek elsősorban falukutatással foglalkoztak. A korszak legfőbb fóruma az 1936-ban induló *Sociologie Românească* szakfolyóirat. A szocializmus korában, a kutatóintézetek tematikai irányultságának kiszélesedése idején, kimondottan falukutatásra szakosodott kutatóintézet vagy csoport nem működik, a falvakat érintő kutatások az általánosabban megfogalmazott kutatási programok keretében zajlanak. Az eredmények legrangosabb megjelenési helye a Bukarestben szerkesztett *Viitorul social* című társadalomtudományi folyóirat, amely mellett a kolozsvári, és iaşi-i egyetemi lapok hasábjain, illetve önálló kötetekben jelennek meg a születő írások (a fentiekben hivatkozott Aluaş-kéziratban ezekről részletes bibliográfia áll rendelkezésünkre).

A rendszerváltás utáni periódusban a szociológiai kutatás helyszínei továbbra is az egyetemek (a bukaresti mellett fontosabbak a kolozsvári, az iaşi-i és a temesvári) valamint a fővárosi kutatóintézetek. Ez utóbbiak közül a falukutatás szempontjából (is) legfontosabb a Román Tudományos Akadémia részét képező Szociológiai Intézet, amelynek keretei között egy interdiszciplináris jellegű falukutató csoport is működik, szociológusok mellett agrár- és földrajzszakértők tevékenykedésével. A Szociológiai Intézet saját folyóirattal rendelkezik (*Revista Română de Sociologie*), ebben azonban faluszociológiai tárgyú írások az utóbbi évtizedben nem jelentek meg, az intézet falutematikában is publikáló tagjai ezen írásaikat rendszeresen a Román Szociológusok Egyesületének hivatalos folyóiratában, a *Sociologie Românească*-ban közlik. Ez utóbbi szervezet az ország szociológusainak nagy részét integrálja, a különböző régiókban fiókszervezetei vannak, ehhez a szervezethez tartoznak a vidéki szociológusok (köztük a romániai magyar szociológusok egy része) is. Az egyesület lapját gyakorlatilag szintén az akadémiai intézet köré csoportosuló kutatók dominálják (szerkesztősége nagyrészt ezek közül kerül ki), bár az utóbbi években egy-egy lapszám szerkesztését egyes vidéki centrumok végezték.

A fenti két kutatóintézetten kívül további két központi kutatóintézetet érdemes megemlítenünk. Az Életminőség-kutató Intézet már a rendszerváltás előtt elkezdte működését, majd 1990 után töretlenül folytatja. Ez az intézet nem foglalkozik kimondottan falukutatással, de munkatársai, a román szociológusok nagy részéhez hasonlóan, esetenként falutémában is publikálnak. Az intézet néhány évig rangos saját kiadvánnyal rendelkezett (*Revista de Cercetări Sociale*), amelyben azonban alig néhány faluszociológiai nevezhető tanulmány jelent meg.¹

A CURS Intézetnek (Center for Urban and Regional Sociology) kimondottan faluszociológiai irányultsága is van. Saját kiadvánnyal nem rendelkezik, tagjainak írásai azonban rendszeresen megjelennek az általunk elemzett kiadványokban, a *Sociologia Românească* 1999-es újraindulása után annak tetemes részét a CURS munkatársai írják.

A román faluszociológia 1990 után

Az elemzés céljára kiválasztott 43 tanulmány anyaga négy fő téma köré csoportosul, ezek (1) a monografikus falukutatás múltja és jelene, (2) az agrárium, (3) a falusi társadalom strukturális kérdései, és (4) a falusi népesség lakókörnyezete. E témákon kívül egy sor további olyan téma is megjelenik, amelyben valamely más szakszociológiai téma falun történő elemzésére kerül sor, ezeket *általános szociológiai témák* címszó alatt egy csoportba sorolom.

Az elemzett szövegek diskurzusként kezeléséből következik az a módszertani alapállás, mely szerint az elemzési egységek nem az egyes tanulmányok, hanem a folytonosnak tekintett szövegmező diszkurzív egységei, az egyes logikai állítások. Az egyes tárgyalt témák tehát nem a tanulmányok csoportosításának eredményei, már csak azért sem, mert a tanulmányok nagy része tematikailag rendkívül szerteágazó, gyakorlatilag besorolhatatlan. Így egy szerző adott tanulmányára különböző témák kapcsán is történhet hivatkozás, egy téma bemutatása pedig összeállhat számos tanulmányból vett részletekből. Emellett minden téma esetén igyekszem a legfontosabb tanulmányokat (legalább egyet) részletesebben bemutatni.²

1. A faluszociológia gyökereinek, előzményeinek felelevenítése, bemutatása. Hagyományteremtés, múlttal való viszony tisztázása. A monografikus szociológia

Az első faluszociológiai tárgyú írások a román szociológia egészének a rendszerváltás utáni identitás-keresési igyekezetébe illeszkednek. Ezek tehát, bár érintik a román falu kérdését, igazi témájuk nem ez, hanem sokkal inkább a hazai szociológia előzményeinek, gyökereinek a felelevenítése, számbavétele, az ehhez való viszonyulás tisztázása.

1 Az 1995-ben induló, a Soros Alapítvány támogatásával megjelenő *Revista de Cercetări Sociale* 1998-ban megszűnt.

2 Az elemzésben felhasznált tanulmányok teljes jegyzékét a megjelenés sorrendjében lásd a mellékletben.

A vitathatatlan kiindulópont e történetben a falukutatásoktól szétválaszthatatlan Gusti-iskola, amelyről leghitelesebben annak a rendszerváltáskor még élő tagja, Henri H. Stahl tudósíthat (Stahl 1991). A tulajdonképpen szociológia-történeti írása a monografikus falukutatás e korszakának története is. A falumonográfiák készítése egy grandiózus terv, a „nemzet szociológiája” elkészítésének része, amely az összes romániai falu monográfiájából állt volna össze. A módszer fentiekben már bemutatott elméleti megalapozása mellett a szerző kitér a Gusti-iskola probléma-orientáltságára (ez vezetett a falvak állapotának vizsgálatához), a későbbi szociológia problémájaként emelve ki, hogy 1944-től kezdődően nem készültek a lényegi kérdéseket vizsgáló mélyreható elemzések (pl. a kollektivizálásról vagy az 1989 utáni privatizálásról). A szerző eljut a Gusti-iskola kritikájáig is: miközben Gusti mindvégig kitart grandiózus terve mellett, a valóságban egyetlen teljes (azaz a Gusti-féle tervnek megfelelő) monográfia sem íródik meg.

Stahl professzor Gusti-iskolával kapcsolatos emlékeit jeleníti meg egy további naplójegyzet-részlet, Ilie Bădescu tollából. Bădescu Stahllal 1988-ban folytatott két beszélgetéséről való töredékes „tudósításról” van szó, tulajdonképpen két részletről a szerző *Arceal Bizánc fele. Szociológiai napló* című könyvéből. Az írás tulajdonképpen megemlékezés Stahlról, amelyből megtudjuk, hogy a diktatúra utolsó éveiben a román szociológia e kiemelkedő egyéniségét milyen kérdések foglalkoztatták. A beszélgetésekben a Ceaușescu-féle településrendezési terv lehetetlenségéről, a mezőgazdaságban alkalmazható centralizációs és decentralizációs stratégiákról esik érintőlegesen szó, majd pedig a Jane Addams névvel összefüzdő *társadalmi munka* (social work) kérdéséről.

A faluszociológia előzményeivel kapcsolatos írások központjában nagyrészt a monografikus falukutatások állnak. Az egyetlen kivételt Radu Baltasiu írása képezi, amelyben a szerző C.D. Gherea 1910-ben megjelent, az újjobbágyságról szóló elméletével vitázik, mondanivalóját egy másik, '80-as években elhunyt román szociológus, Ion Ungureanu tanításaira alapozva. Ilyen értelemben tehát kétszeresen is a román szociológia múltjával foglalkozik (Baltasiu 1992). A jobbágyszabadság után rövid idő alatt kialakuló „új-jobbágyság” rendszerét a vitatott szerző egyfajta gazdasági determinizmus alapján magyarázza: az 1864-es földreform után a nagybirtok munkaerő nélkül marad, a kisbirtok nem elég erős ahhoz hogy a család autonómiáját biztosítsa, így a nagybirtok, tőke hiányában, feudális eszközökkel kénytelen megkötni a munkaerőt. Baltasiu szerint ez a magyarázat nem kielégítő, és Ion Ungureanu munkáira alapozva korrigálja azt „a rendszer által promovált magatartások szerkezetének” az elméletbe való beemeléssel, a nemzetközi rendszer, helyi elitek és kultúra fogalmak kijelölte keretben. A hagyományoktól már elszakadt (dekulturálódott), kontraszelektíven kiválasztódott, saját rövid távú érdekeit követő, ezért a nyugati érdekeket kiszolgáló elit elméletére épülő tanulmány a rendszerváltás után három évvel minden bizonnyal politikai aktualitással is kívánt bírni.

Baltasiu írása azonban az egyetlen olyan faluszociológiai tárgyú visszaemlékező írás, amely nem a monografikus falukutatásokról szól. Ez utóbbi írások sorát egy eredetileg 1934-ben már megjelent, de 1991-ben újra publikált tanulmány nyitja. Ebben a szerző részletesen elemzi a monografikus kutatások kezdeti szakaszát, annak különböző szakterületekhez tartozó gyökereit (különös figyelemmel az etnográfiai monográfiákra), majd több monografikus kutatás módszertani vetületét mutatja be, köztük a

Gusti-iskola által kidolgozott kutatási tervet is (Chelcea 1991). Ialomița megye monográfiája társadalomtörténeti elemzés, népesedés- és gazdaságtörténet kombinációja, időben a történelem előtti időkre nyúlik vissza, erőteljesen koncentrálna a térség korai írásos emlékeire, majd a modernizáció kezdetével zárul, ez utóbbit mindössze néhány mondatban, levezetesként tárgyalva (Filipescu 1995). További két írás pusztán megemlékezés olyan monografikus kutatásokról, amelyekről publikált anyag nem látott napvilágot. Egy bărăgani-i faluban 1954-ben végzett kutatásról szerzője csupán a kollektivizálás előtti falu hangulatát idézi (Apolzan 1991), a nyugati érchegeységéről készült regionális tanulmányról már részletes beszámolót kapunk (Vedinaș 1999). Ez utóbbi alapjául szolgáló kutatást a '80-as évek településrendezési programjának részeként a kolozsvári egyetem szociológusai végzik, hátsó céljuk, hogy „szisztematizálási terv” helyett egy régiófejlesztési stratégia kidolgozásához járuljanak hozzá. A regionális monográfia öt részmonográfiából tevődik össze, a vizsgált terület különböző megyékhez tartozó részeit a szerzők a Gusti-iskola monográfiáinak logikáját követve külön tárgyalják. Különösen nagy hangsúlyt fektetnek a népesedési kérdésre, valamint a gazdasági erőforrások feltérképezésére. A részmonográfiáknak az ad sajátos színt, hogy mindenik esetében próbálják kiemelni a gazdasági erőforrások valamilyen sajátosságát, amely a fejlesztési terv megyénkénti sajátosságait eredményezi (míg a Bihar megyei rész erőssége a turizmus fejlesztésére alkalmas természeti környezet, Hunyad megyében az ipar fejlesztése lenne előnyösebb, stb.). A monográfia külön érdekességként emeli ki a szerző a kollektivizált és a magán mezőgazdaság hatékonyságának folyamatos összehasonlítását, amelyben a monográfia írói végig hangsúlyozzák a kollektivizált gazdálkodás alacsonyabb hatékonyságát.

A monografikus módszer számos kritikája mellett/ellenére ilyen jellegű kutatások és falumonográfiák a rendszerváltás után is készültek. Bár ezeket immár *közösségi tanulmányoknak* nevezik (community studies), a monografikus hagyományhoz kapcsolódásukat is explicite vállalják. Az elemzett anyagban két ilyen tanulmányt találunk, egyik esetében kimondott szándék a Gusti-iskola egyes településeken végzett kutatásainak folytatása/megismérlése a rendszerváltás után. Az egyik (első?) így kiválasztott településről (Dioști) a publikált tanulmány esetében a monografikus műfaj inkább csak legitimációs forma egy sajátos mondanivaló/kérdés bemutatásához: a szerző célja egy 1938–40 között lezajlott falufejlesztő akciójának ma észlelhető hatásait próbálja fellelni. A tűzvész pusztította falut D. Gusti személyes irányításával mintafaluvá építik újjá, azzal a céllal, hogy az alkalmazott épülettípusok és egyéb modern létesítmények a tágabb vidék számára követett modellekké váljanak. A lakás-helyzetre koncentrálna a szerző ezt a hatást próbálja megragadni. (Cernescu 1999)

A monografikus hagyományt felmutató másik „közösségi tanulmány” egy világban ki projekt keretében esettanulmányként készült. A szövegben a szerzők folyamatosan váltogatnak egy megfigyelésekre és interjúrészletekre épített fenomenológiai paradigmát, folyamatosan reflektálva a kutatók jelenlétének az így kapott képre gyakorolt hatására, illetve a faluról gyűjtött kemény adatokra épített szociográfiai diskurzust, a két különböző státusú tudást következetesen elválasztva. Az egykor százasok lakta faluról szóló tanulmány a következő részekből áll: (a) a kutatás pretextusának bemutatása, a falu és a község földrajzi fekvése, (b) a község népessége (a népesség struktúrája és dinamikája, ez etnikumok szerinti bontásban is), (c) az infrastruktúra (utak állapota, utazási lehetőségek, villany, gáz és vízellátottság), (d) lakáshelyzet (a megüresedett százas

lakások sorsa), (e) közszolgáltatás (telekommunikáció, kulturális intézmények, egészségügyi ellátás, oktatás, közigazgatás), (f) gazdaság, ezen belül mezőgazdaság (földosztás, földbérlet és eladás, az állami gazdaság, mezőgazdasági társulások, egyéni gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók) valamint kisipar és kereskedelem, turizmus, (g) társadalmi egyenlőtlenségek, (h) humán tőke (a szász közösség mai helyzete, szomszédsági intézmények). A tanulmány remek szociográfia a szászföldi falvak mai helyzetéről (Berevoescu-Stănculescu 1999).

2. Agrárium

A faluszociológiai tárgyú tanulmányokban talán leggyakrabban előforduló téma a mezőgazdaság. Az ide sorolható változatos kérdések további két témakörbe, az agrárpolitika (földreform, az állam mezőgazdasági szerepvállalása) és a mezőgazdálkodás, a mezőgazdaságban érintett társadalmi csoportokat érintő kérdéskörbe.

2.1 Agrárpolitika

Az agrárpolitikával kapcsolatos írások áttekintik a román agrárreformok történetét, a reformok elemzésének történetét, a rendszerváltást követő agrárreform lezajlását és hatásait, valamint javaslatokat tartalmaznak az agrárpolitikában szükséges további lépéseket illetően. Ezek a tanulmányok a '90-es évek első felében tömörülnek, különösen az agrárpolitikák történeti elemzését végző tanulmányok. Ezekben az írásokban legerőteljesebb az elemző és normatív jellegű szövegrészek keveredése.

Az agrárreformok kérdésének legáltalánosabb felvetésével Maria Larionescunál találkozunk, aki az agrárreformokat a román társadalom intézményes reformsorozatának általánosabb problémakörébe helyezi. Problémafelvetése a „tartalom nélküli formák” séma szerint fogalmazódik meg, azt vizsgálja tehát, hogy az intézményi újításként felfogott földreformok milyen eredményekre vezettek, milyen tényleges társadalmi változásokat eredményeztek. Úgy gondolja, hogy az agrárreformok elemzésével a forradalmak szociológiájához is hasznosan hozzá lehet járulni (Larionescu 1992).

Az egymást követő romániai agrárreformok nagy ívű elemzését Carmen Furtună végzi el, aki az egymást követő reformokat az *agrárviszonyok* és a *tulajdon-rendszer* szempontjából értékeli (Furtună 1993).

Az 1864-es agrárreformmal következik be a jobbágyfelszabadítás, más kelet-európai államokhoz hasonlóan a kártalanítás terhe a parasztokra hárul. Az uradalmak azonban nem veszíthetik el termőterületük több mint kétharmadát, és az erdők nem kerülnek paraszti tulajdonba, pusztán 15 évi használati jogot kapnak hozzá. A reform negatívumai: az így kialakuló paraszti birtokok túl kisméretűek, a nagybérlet lehetősége súlyos negatív következményekkel járt, valamint a törvény hibáinál is súlyosabb következményekkel jártak az annak alkalmazása során elkövetett hibák és visszaélések.

Az 1918–21-es reform a román társadalom modernizálásának folytatását jelentette. A mezőgazdaság és az agrárviszonyok modernizációja a nemzetépítési projekt fontos része, az új Nagy Románia társadalmának sarokköve. A reform alapjaiban átalakította

a tulajdonstruktúrát, Romániát a kisbirtokosok országává változtatta, azonban kudarc-hoz vezetett. A kudarc okai a tőkehiány, mezőgazdasági munkaeszközök hiánya, a szakismeretek hiánya, az állami segítség hiánya, a terület felaprózódásához vezető örökösödési törvény valamint a gazdasági világválság.

A fenti két szakasz 80 éve a román társadalom fejlődésének organikus szakasza, ellentétben az 1945-ös reformmal kezdődő korszakkal, amelyben bekövetkezik a mezőgazdaság szövetkezetesítése. A reform kezdeti fázisa a földéhes parasztság nyomására történik, a birtok felső határa 50 hektár. Első következmény a nagybirtok teljes eltűnése, az ország teljes területének 75,6%-a 5 hektár alatti birtokot képez. A szövetkezetesítés 1949-ben kezdődik és 13 évig tart. Végrehajtása után a mezőgazdaság különböző mutatók alapján ugrásszerűen fejlődik, a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség 28,2%-ra csökken.

Az 1991-es földtörvény ismét a tulajdonstruktúra gyökeres átalakulását eredményezte (ez az átalakulás a mezőgazdaság esetében volt a legnagyobb mértékű). A törvény elsősorban igazságtevő aktus kívánt lenni, és egyben a tulajdonformák pluralitásának szentesítése. Megalkotásának késése azzal a következménnyel járt, hogy az esetek nagy többségében pusztán jóváhagyta/legalizálta a már kialakult helyzetet. A törvény alkalmazhatósága a tervezettnél sokkal bonyolultabbnak és lassúbbnak bizonyult. Néhány következménye: robbanásszerűen megnőtt a földtulajdonosok száma, az átlagos birtoknagyság 2,5 hektár lett, termőterület jelentős része olyanok tulajdonába került, akik társadalmi-szakmai státusuk és habitusuk alapján nem kötődnek a rurális környezethez, a gazdaságok technikai felszereltsége romlott, a mezőgazdasági terület kb. felét közvetlenül a parasztok dolgozzák meg, rendkívül alacsony technikai színvonalon, jelentős termékmennyiség elakadt a paraszti gazdaságokban, párhuzamosan az illető termékek importjájért tett erőfeszítésekkel.

Egy külön tanulmány foglalkozik a román hitelpolitika történeti elemzésével, a jobbagyfelszabadítás és a második világháború közötti periódusban (Cernescu 1995).

Az 1991-es földreform a teljes román gazdaság reformjának része, a mezőgazdaság privatizációja azonban több sajátosságot mutat. Ilyen sajátosság például, hogy más ágazatokkal ellentétben a mezőgazdaság privatizációja teljes (a földtörvény csak az állami gazdaságok privatizációját nem teszi lehetővé), a téesztruktúra teljesen felszámolódik. Ezzel párhuzamosan az egységes kollektivistá paraszti réteg is felszámolódik, helyét egy differenciáltabb tulajdonos parasztság veszi át. E strukturális átrendeződési folyamat során, a földosztó bizottságok összetételének ellenőrizetlensége következtében, a falvak korábbi kommunista nomenklatúrája került előnybe. Ezt az előnyt részben az tette lehetővé, hogy a téeszkek felszámolását nem előzte meg vagyonuk felleltározása (Fulea 1993). Egy másik, általánosabb megközelítésben az „oligarchikus reformnak” köszönhetően egy olyan új, a reformot szervező és irányító „közvetítő réteg” jelent meg, amely az 1989 utáni kormányokat saját önös céljai követésének eszközeként használta fel, felbecsülhetetlen károkat okozva az országnak. (Bădescu 1999).

Vintilă Mihăilescu agrárreformot illető kritikájának lényege, hogy a reformot célzó törvény „agrártörvény” helyett csak „földtörvény” lett. Nem nyújt egy gazdálkodási modellt, ehelyett a felelősséget áthárítja az intézményekről az egyénekre, az agrárkérdést ezek „szabad” kezdeményezésére hagyva. Az új jogi keret tehát előidézti a termelő eszközök fragmentálódását, de nem segít ezek újjászervezésében. A helyi szereplők

felelősségévé és kötelességévé válik a mezőgazdasági szervezeti formák kitalálása és létrehozása. A román agrárreformok sorozatának áttekintéséből azt is kimutatja, hogy ezek szintén csak földtörvények voltak, azonban sajnálatos módon azt előidéztek, hogy a birtok a paraszti mentalításban a szolgálatok alóli felszabadulás garanciájává váljon – annak ellenére, hogy a valamelyes birtokhoz jutás mindig a szolgálatok fennmaradásának a közvetlen vagy közvetett feltétele mellett történt. (Mihăilescu 1996)

Az agrárpolitikával foglalkozó íráskor szinte kivétel nélkül javaslatokat is tartalmaznak, egyesek kimondottan az agrárium átalakítását célzó stratégiai tervnek készültek. Gyakran találkozhatunk adatokkal, elemzésekkel alá nem támasztott gondolatokkal, amelyek hol az agrárkérdés, hol a román falu helyzetének átalakításához szolgálnak ötletekkel.

Ioan Mărginean egy általános társadalmi reform kívánatos tartalmát próbálja kifejteni, majd írása második részében e reform falusi társadalmat érintő sajátosságait taglalja. Az agrárpolitikát illetően azt hangsúlyozza, hogy napjainkban egy agrárreform eleget kell tegyen a „fenntartható fejlődés” elvének, azaz a kitűzött cél nem lehet az EU-ban eddig folytatott intenzív, túltermelést célzó/eredményező agrárpolitika megvalósítása. Ehelyett környezetvédelmi szempontok kell előtérbe kerüljenek, szemléletében a reform a falusi környezetet újra ember és természet egységének kell tekintse. (Mărginean 1995)

Míg a faluval és agrárkérdéssel foglalkozó szerzők a falu jövőjét általában a mezőgazdaságban látják, Mărginean szkeptikus e tekintetben. Mint mondja, Romániában az iparosítás során a falusi lakosság csak kis mértékben csökkent, és lényeges csökkenésre a közeljövőben sem számíthatunk. Elképzelhetetlennek tartja tehát, hogy ekkora népesség csak a mezőgazdaságból tényleges gazdasági haladást érjen el, egy erre elégtelen területen, különösen abban a helyzetben, amelyben a szuperintenzív földkihasználás és kemizálás már nem része a tartható fejlődés eszméjének. Románia jelenlegi helyzetében különben sem fenyeget a túltermelés, hisz a gazdaságok nagy részében túlélési termelés folyik. Ám ettől függetlenül sem valószínű, hogy miközben más országok az erőforrás- és környezetvédelemre rendezkednek be, Románia a minél nagyobb mezőgazdasági termelésre rendezkedhetne be. Az EU piacának védelme szintén nem favorizálja a mezőgazdasági termelés intenzifikálódását. Mindez tehát azt jelenti, hogy a falusi környezet gazdasági tevékenységei óhatatlanul át kell strukturálódnak a nem mezőgazdasági ágazatok javára, ha ugyanis ez nem történik meg, újra a városok ostroma elé nézhetünk. (Mărginean 1995)

Alaposabban kidolgozott, adatokra épített, „a mezőgazdaság és a falu modernizálását célzó nemzeti stratégiai terv” szerzője Gheorghe Socol. Olyan tudományosan megalapozott nemzeti stratégiai terv alapjait szándékszik megfogalmazni, amely nem képezheti pártharcok tárgyát. „Egy párt agrárprogramja (vagy agrárpolitikája) nem alternatívája a nemzeti agrárpolitikának, hanem csak annak elképzelése a nemzeti agrárpolitika életre keltésének ritmusáról, megvalósítási módjairól és eszközeiről.” (Socol 1999: 64) Így például hiba volt, hogy az agrárreform kidolgozásakor a baloldali erők (különösképpen a PDSR) olyan mezőgazdaságot preferáltak, amelyben a vezető szerep a mezőgazdasági kereskedelmi egységeknek (a volt ÁG-ok és más állami vállalatok utódai) és mezőgazdasági társulásoknak jut, míg a jobb- és jobb-közép erők a mezőgazdasági fejlődés sarokkövének a magántulajdont és a családi gazdaságot tekintették (és ennek megfelelően az 1948 előtti birtokviszonyok visszaállítását, valamint

az állami kereskedelmi vállalatok privatizálását, az állam mezőgazdaságban betöltött tulajdonosi szerepének minimálisra csökkentését). A tulajdon és a gazdálkodási forma tekintetében ugyanis „tudományos” érvek döntik el az egyetlen járható utat, és ez a családi gazdaság és a magántulajdon.

Az állam mezőgazdaságban kívánatos szerepvállalását a piaci folyamatokba való beavatkozás, a birtokszerkezet átstrukturálása, a mezőgazdaság kiegészítő intézményeinek létrehozása, a falvak általános fejlesztése és a mezőgazdálkodás közvetlen szubvencionálása kapcsán elemzi. Az EU tagállamok agrárpolitikái alapján a mezőgazdaság működését nem szabályozhatják kizárólag a piaci mechanizmusok. Az EU tagállamok birtokstruktúráit nézve látható, hogy a Romániában kialakult felaprózott birtokstruktúra nem optimális, sem technológiai, sem gazdaságossági szempontból. Mivel az ingatlanpiac nem (vagy csak nagyon lassan) képes a birtoknagyság növekedésének megvalósítására, az államnak közvetítő szerepet kellene vállalnia a földek forgalmában. Socol javaslata egy állami ingatlanügynökség létrehozása, amely felvásárolná az eladásra kínált, de megfelelő vevőre nem találó földeket. Az eladók a falusi lakosság nagy szegmensét képező nyugdíjasok lennének, akik megfelelő kereslet esetén nagy valószínűséggel szívesen eladnák földjeiket. Egy ilyen ügynökség révén az állam ellenőrizhetné, hogy a földek megfelelő felkészültségű és anyagi helyzettel bíró személyek kezébe kerüljenek, a vásárlóknak felkínált területek pedig 25–50 hektár közötti nagyságúak lennének, legtöbb 3–5 parcellában. Az ingatlanközvetítő ügynökség mellett az állam egy tagosítást ösztönző tervet is kidolgozhatna.

A hagyományos földművelővel ellentétben a modern mezőgazdász nem önálló, tevékenysége nagymértékben más gazdasági egységek és intézmények függvénye. A rendszerváltással bekövetkező alapvető változás az volt, hogy a mezőgazdasági termelés átalakulását nem követte az azt kiszolgáló intézményi struktúra hasonló átalakulása. Ennek következtében a mezőgazdasági termelés és ezen struktúrák között „diszfunkciókat generáló inkompatibilitás alakult ki”. E hiányzó struktúrák közül legfontosabbnak a felvásárló hálózatot tartja, továbbá a mezőgazdasági gépekkel való ellátás, és a mezőgazdasági szakoktatás intézményeit.

A mezőgazdaság fejlődése szorosan összefonódik a falvak általános fejlődésével, fejlettségével. Infrastrukturálisan és humán tőke szempontjából fejletlen településeken a mezőgazdaság fejlődése sem várható, ezért egy nemzeti agrárpolitika a falvak általános fejlesztését is célul kell kitűznie. „Évezredek óta a városok részben a falvak rovására fejlődtek. Eljött az idő, amikor a városoknak kell a falvak előrelépéséhez hozzájárulni.” (Socol 1999: 71)

Végül az állami szubvenciók szükségességéről beszél. A mezőgazdaság szubvencionálása mellett közgazdasági érveket sorol fel, adatokat mutat be az EU-ban nyújtott mezőgazdasági támogatásokról, majd a tanulmányt annak a kérdésnek a taglalásával zárja, hogy a mezőgazdasági szereplők közül kiket és milyen feltételek mellett kell támogatni. Véleménye egyértelmű: az állam a magángazdálkodókat, és különösen a parasztságot kellene támogassa, mert „a mezőgazdaság története bebizonyította, hogy a magángazdaság az a társadalmi-gazdasági keret, amelyben az agrotechnikai potenciál leghatékonyabban értékesíthető” (Socol 1999: 76), mert az ország mezőgazdasági területének 90%-a a parasztság tulajdonában van, és mert a mezőgazdaság magánszektora a tőkeszegényebb. A szubvenciók mellett egy hitel-rendszer kidolgozása is szükséges volna, amely lehetővé tenné a mezőgazdasági hitel (vagy legalább a kamat)

termékben való visszafizetését, illetve amely differenciált kamatokat alkalmazna, a hitelek célja és a hitelezettek gazdasági ereje függvényében (Socol 1999).

2.2 Mezőgazdálkodás

A mezőgazdálkodással kapcsolatban felmerülő kérdések más témákhoz hasonlóan logikus kronológiai sorrendbe rendezhetők: míg a '90-es évek első felében gyakoriak a szocialista évtizedek mezőgazdaságáról szóló elemzések, az elemzett korszak második felére már inkább a rendszerváltás után kialakult/alakuló gazdálkodási formák elemzése a jellemző.

A gazdálkodásról szóló, empirikus alappal is rendelkező elemzések egy része „műfajilag” átmenetet képez az elemzés és az agrárpolitikai program között. Így Maria Fulea 1993-ban megjelent írása talán még inkább az agrárpolitikai írás mint szociológiai tanulmány, az írás nagyobb részét viszont már statisztikai adatok elemzése teszi ki. A magángazdaságok (következtesen paraszti gazdaságokról beszél) súlyát elemzi a szocialista korszakban, pontosabban 1950 és 1990 között, célja hogy a paraszti gazdaságok hatékonyságát bizonyítsa, ezzel a mezőgazdasági kisüzem állami támogatásának szükségessége mellett érvelve. A szerző adatokat mutat be a mezőgazdasági terület állami-, szövetkezeti- és magán tulajdonformák közötti megoszlásáról, illetve kimutatja különböző állati és növényi termékek előállításának megoszlását az állami, szövetkezeti és magán szektorok között. Kimutatja, hogy 1985 és 1990-ben állati termékekből legtöbbit a magánszektor állít elő, (és ez csak az 1970 körüli periódusban volt másként, amikor a szövetkezeti szektor több termék esetében vezetett), és csak a gabonafélék esetében nincs így. A szerző következtetése: a magángazdaságok össztermelésből való magas részesedése cáfolja azt a tézist, miszerint Románia szocialista mezőgazdasága rentábilis volt. Ezzel implicite egyes agrárpolitikuskok magán struktúrával szembeni bizalmatlanságát szeretné oldani, akik „a parasztság szakértelmét alábecsülik”. (Fulea 1993)

A gazdálkodás kapcsán egyik leggyakrabban felmerülő kérdés a birtokstruktúra. Mihai Merfea a rendszerváltás után kialakult birtokszerkezetet és ezek technikai felszereltségét vizsgálja Közép-Moldva térségében, kérdőíves felméréssel. Elsősorban az új földtulajdonosok földjeikkel kapcsolatos szándékai foglalkoztatják, amit vélemény-kérdések segítségével vizsgál, rákérdezve a preferált gazdálkodási formákra, további földvásárlási szándékra, beszerezni óhajtott gépekre, stb. Konklúziója, hogy az új tulajdonos réteg nem tervez komolyabb gazdálkodást, nem szándékszik gazdaságába befektetni, nem elrugaszkodott a lehetőségektől. A tanulmány külön tárgyalja a városiak földtulajdonosok szándékait (a vizsgált régió városaiban élőkét személyesen keresték fel, a távolabbi városokba elszármazottakat postai kérdőívvel), hipotézise szerint ezek csak kis számban fognak gazdálkodásba fogni. Az eredmények alapján a városiak közül senki nem szándékszik eladni visszakapott földjét, mi több a megkérdezettek 25 százaléka további földet szeretne vásárolni. A földhöz való ragaszkodás természetesen nem jelent a gazdálkodásba való személyes implikálódást is, a kérdezettek 25 százaléka földjét bérbe adná, 67 százaléka társulásba. A falura való visszatérés lehetőségét 33 százaléka „nem veti el”. A tanulmány egy javaslatcsomaggal zárul, javaslatainak alátámasztására azonban inkább történelmi példák és a paraszti

gazdálkodás mellett szóló 19. századi szakértői vélemények szolgálnak, mint az elemzésből származó következtetések. (Merfea 1995).

A '90-es évek mezőgazdálkodásának mennyiségi jellemzőiről olvashatunk Neményi Ágnes tanulmányában is (Neményi 1999). A bolgár és román mezőgazdaságokat összehasonlító tanulmány egy 1995–96-ban végzett kutatás eredményeit foglalja össze. A beszámolóból megtudjuk, hogy a bolgár mezőgazdasági terület felaprózottabb, mint a román és elterjedtebb a földek társulás keretében való megoldozása. A román háztartások családfői átlagosan idősebbek és alacsonyabb iskolai végzettségűek, mint a bolgár családfők, a bolgár mezőgazdaságban több mezőgazdasági szakképzettségű, mint a románban, az utóbbiban viszont a nem mezőgazdasági foglalkozásúak aránya magasabb (a megkérdezettek 23,5 százaléka). A bolgár termelők nagyobb arányban adják el termékeiket a helyi piacon, mint a románok, a termékeiket szerződés alapján eladók aránya viszont Romániában magasabb. A csak saját fogyasztásra termelők aránya Romániában sokkal magasabb, mint Bulgáriában (59% a bolgár 35%-kal szemben).

Az 1990 utáni korszakban kialakult gazdálkodási stratégiák két domináns típusát rajzolja meg Vintilă Mihăilescu, két falu gazdálkodási formáinak elemzése segítségével. A *diffúz vegyes gazdaság* típusa egy bărăgani-i volt jobbágyfaluban, az *egyéni gazdaság* típusa egy Kárpátokon túli dombvidéki, volt szabadparaszti faluban az uralkodó gazdálkodási forma. A hajdani rendi helyzetet a mai gazdálkodási stratégiákra nézve meghatározónak tartja, mivel mint mondja Romániában a jobbágyfelszabadítás későn következett be, a feudális jellegű kötöttségek tovább fennmaradtak illetve újabb formái alakultak ki, így a más kelet-európai államokban bekövetkezett parasztosodásról/parasztpolgárosodásról Romániában nem beszélhetünk. Mi több, a függő helyzet újabb formában reprodukáló kollektivizálás pontosan a jobbágyvidékeken (a Bărăgani-ban) volt teljes, domb- és hegyvidékeken részleges, ami azt is eredményezi, hogy a gazdálkodói mentalitás az országban változatos regionális eltéréseket mutat. További mentalitásbeli hagyaték forrása a tradicionális román falvakra jellemző *devălmás*-rendszer. Az eredetileg faluszintű birtok- és gazdálkodói közösségi rendszer egyre szűkülő keretek között tovább él, végül a nagycsaládi keretre korlátozódva. E gazdálkodói közösség máig fontos két fő jellemzője a rendszeren belüli egalitarizmus/kompetitivitás hiánya, illetve a gazdaság növekedésének „természetes” méretig való korlátozása (a szükségletek kielégítéséig terjedő méretig).

A vizsgált két falu eltérő gazdasági és demográfiai öröksége mellett tehát a két gazdálkodói típus különbségei szempontjából a mentalitásbeli örökség magyarázza az értékrendekben mutatkozó különbségeket: míg a dombvidéki falu lakói számára a gazdasági önállóság és az érdem szerinti részesedés a fontos, a bărăgani-i falu lakói inkább az egyenlő részesedést biztosító függő helyzetet kívánják vissza. Míg az első típushoz tartozók gazdálkodásukért, az azzal járó döntéseikért a felelősségvállalást természetesnek tartják, a bărăganiak a felelősség és a gondok rájuk hárulását fájlják. A téves korszak emlékét nem kis mértékben az szepíti meg, hogy a kis részesedés mellet lopni is lehetett a közösből, amire ma már nincs lehetőség.

Végül a két stratégiát annak célja, eszköze és társadalmi aktora alapján jellemzi. A cél mindkét esetben egy restauráció, visszatérés egyfajta „természetes” állapothoz, ebben a természetes állapotban azonban a hajdani jobbágy nézőpontjából másnak kell dolgozni (kb. úgy mint a TSZ-nek), miközben egy kis saját területen is gazdálkodhat-

nak, túlzott szolgálatok terhe nélkül. A dombvidéki faluban ez az állapot a család által megdolgozható méretű egyéni gazdaság. Míg az előbbi reprodukzív, az utóbbi produktív jellegű. A bărăganiakra a termékcsere és a pénzbeli megtakarításra törekvés a jellemző, a dombvidékiekre a termékeik piaci értékesítése (a termékcsere hiánya) és a pénzbeli jövedelem gazdaságba vagy háztartásba való visszaforgatása a jellemző. Az egyik lényeges eltérés a gazdaságok társadalmi aktora tekintetében van. Míg a dombvidéki faluban a gazdaság működtetője a nukleáris család, az előregedett bărăgani-i faluban a gazdaságokat a kiterjedt nagycsalád várososon élő, de rendszeresen haza ingázó tagjaival közösen dolgozza meg. Hétvégeken és a mezőgazdasági szezonmunkák idején a falu lakossága valósággal megduplázódik, a várososon élő családtagok hazatérnek részt venni a munkában. A termés szintén e kiterjedt rokoni körön belül, egalitárius szellemben kerül elosztásra, a *devălmăş*-rendszer (térben esetleg több száz kilométeres távon szétterülő) családi-rokoni formáját valósítva meg. Ilyen értelemben nevezi ezt a gazdálkodási formát a szerző diffúznak és vegyesnek. A szerző konklúziója borúlátó, mert mint mondja, a gazdálkodók státus-konzervatorizmusa korlátozza a növekedést és a diverzifikálódást, ily módon negatívan interferálva a piacgazdaság követelményeivel, még a dombvidékiekéhez hasonló fejlődéselvű stratégia követése esetén is. Bár e modell általánosíthatóságát a szerző fenntartásokkal kezeli, azért úgy gondolja, hogy a „jó gazda” e két modellje, illetve ezek további változatai a variációs lehetőségek jelentős részét lefedik, ami a román mezőgazdaság modernizálási esélye szempontjából lényeges akadálynak számít. Vintila Mihailescunak ez az írása a következő évek faluszociológiai irodalmában az egyik leggyakrabban hivatkozott tanulmánnyá vált.

Míg Mihailescunál a gazdálkodói mentalitások regionális eltérései elméleti eszmefuttatás eredményeként következnek, Dumitru Sandu egy 1998-as empirikus adatfelvétel eredményeként jut el erre az eredményre, a gazdálkodási módok alapján nyolc agrár régiót különítve el. (Sandu 1999) E szerző a mezőgazdasági vállalkozókat próbálja beazonosítani és vizsgálni, a vállalkozói lét jellemzőinek a földbérlet, a termék eladást, a befektetést, a modern technológiák használatát és a befektetési szándék létét tekintve. Elemzési egységnek a családot tekinti, véleménye szerint ugyanis a jelenlegi Romániában, a családi gazdaságokban a döntéseket nem valamely családtag hozza egyénileg, hanem a család egésze. A felépített modellben a mezőgazdasági vállalkozó az előbbi jellemzőket egyszerre felmutató ideáltípus, amely a valóságban különböző mértékben valósul meg, különböző altípusokat eredményezve. A totális vállalkozó az, aki hosszú távú profit érdekében maximalizálja a befektetéseit és eladásait, valamint termelőeszköz-beszerzéseit. A potenciális vállalkozó az, aki tervezi egy vállalkozás kialakítását, aktuális bevételei és kiadásai azonban kisebbek, mint egy vállalkozásé. A kereskedő egyfajta parciális vállalkozó, aki az eladásra koncentrálna, akinél az outputok meghaladják az inputokat, vagyis egyfajta spekulatív/ spekuláns vállalkozó. A gazdálkodók nagy része azonban „paraszt”, azaz saját fogyasztásra termelő gazda. Ezekről a vállalkozói magatartás távol áll, nem vásárolnak, és nem adnak el, nincsenek befektetéseik, és nem is terveznek ilyesmit. Ezeket a típusokat 2465 megkérdezett személy adataiban próbálja megtalálni, kihagyva az elemzésből a kevesebb mint 0,5 hektáron gazdálkodókat (akik az összes megkérdezettek 30%-át alkotják).

A gazdaságok 9%-ában egyáltalán nincs sem befektetés, sem áruezelés, ezeket nevezi *teljesen önfenntartó gazdaságnak*. A legtöbb gazdaság a *parciálisan önfenntartó* típusba

sorolható, ilyeneknek azokat a gazdaságokat nevezi, amelyek esetében a befektetés és a profit közötti különbség +/-600.000 lej volt az adatfelvétel előtti évben (1997). Ezek az összes gazdaságok 52%-át teszik ki. A gazdaságok 18%-át alkotják a *befektetés-orientált gazdaságok*, amelyek esetében a befektetések meghaladják a 600.000 lejt, de profitjuk negatív. Végül a gazdaságok 21%-a olyan *profit-orientált gazdaság*, amely profitja meghaladja az évi 600.000 lejt. A típusok empirikus elkülönítése után a szerző ezeket gazdasági viselkedésük illetve erőforrásaik alapján jellemzi. A profitorientált vállalkozásokra az intenzív kemizálás, az állategészségügyi szolgáltatások igénybevétele, fizetett munkaerő alkalmazása, illetve erőforrások tekintetében alacsony életkor, relatív magas képzettségi szint, a legtöbb megdolgozott termőterület, valamint az állattartás jellemző. A befektetés-orientált gazdaságokra a vetőmagvásárlók magas aránya, a befektetői szándék gyakorisága, a legalacsonyabb életkor, a legmagasabb iskolai képzettség valamint a nem mezőgazdasági jövedelem legmagasabb szintje jellemző. A földbérlet erősebb összefüggést a szocialista korszakban betöltött vezető tisztséggel mutat.

Az agrár régiók megyék csoportosulásai, amelyeket a szerző a fölkihasználás módjai alapján, klaszter-analízissel számol ki. Az így kapott régiókra a fentiekben tárgyalt négy gazdálkodói típus más-más arányai jellemzőek, a befektetés-orientált gazdaságok leginkább a bánási régióra jellemzőek (41%), a profitorientáltak az erdélyire (38%). Az önfenntartó gazdaságok legmagasabb arányban a moldvai síkvidéken és a déli szubkárpati régióban fordulnak elő.

3. *A falusi társadalom strukturális kérdései*

Ez a témakör terjedelmét tekintve talán a mezőgazdálkodással vetekedik. A témához sorolható kérdések: a falusi népesség demográfiai összetételének változásai, migráció, foglalkozásszerkezet, mezőgazdasági népesség szerkezete, falusi társadalmi csoportok. A tanulmányok e téma esetében is általában tematikailag rendkívül szerteágazóak, egy-egy tanulmány a fenti témák szinte mindegyikével foglalkozik. A fenti témakörök elemzéséhez használt adatforrások a '90-es évek első felében a '92-es népszámlálási adatok, később egyre gyakoribbak a falusi népességre reprezentatív szociológiai felmérésekből származó adatok, és a korszakban folyamatosan készülnek mennyiségi jellegű esettanulmányok adataira alapozott elemzések is.

A *demográfiai* jellegű problémakörben a leggyakrabban előforduló kérdések a falusi népesség előregedése és fogyása. A korstruktúra átalakulását mutatja be Fulea, az 1973-as és 1992-es népszámlálási adatokra támaszkodva. Különböző mutatókat használva mutatja ki a korszakban bekövetkezett előregedést, a nemek szerinti megoszlás egyensúlyának megbomlását – maskulinitási arány növekedését a fiatalabb korosztályokban –, valamint a inaktív népesség növekedését – az aktív/inaktív népesség arányának korcsoportok szerinti vizsgálatával – (Fulea 1994). Ugyanezekeze a kérdéseket érinti a Florian, Violeta–Sârbu, Aurelia (1995) szerzőpáros is. Ők a rurális népesség fogyásának tárgyalását nemzetközi összehasonlítás kontextusában kezdik, így írásuk a szokásosnál kevésbé gyászos hangvételű. A fogyást regionális bontásban is bemutatják (miszerint a legnagyobb mértékű fogyás Erdélyben és a Bánágban következett be, 17%, legkisebb Máramarosban és Moldvában, 8%, ill. 11%), a népesség előregedését az 1966-os, '77-es és '92-es korstruktúrák összevetésével, a nemek egyensúlyának megbomlását a korcso-

portonként 1000 férfira jutó nők számából vizsgálja – aminek alapján ők inkább a 39 év-nél idősebb korcsoportok feminizálódását tartják érdekesnek (Florian–Sârbu 1995).

A falvak elnéptelenedési folyamatának legjobban kidolgozott, fogalmilag is cizeláltabb elemzését Narciza-Adela Nica nyújtja. Ő is kiemeli, hogy bár a rurális népesség 1966–1992 közötti csökkenése az ország egész területére jellemző, de egyenetlen. A folyamat differenciáltsága következtében ma az ország egyes régióiban a falusi népesség nagyobb része található, mint 20 évvel ezelőtt (Bukovina, Moldova és Munténia) más részeken kisebb (Erdély, Bánát, Partium). A fogyás általában 10–40 % közötti. Mivel az aktív népesség általában 40% körüli, a fogyás ezt az arányt nehezen haladhatja meg, ennek ellenére nem ritka a 40 % fölötti fogyás. Ennek a szintnek az elérése gyakorlatilag a falu végét jelenti, amely lakói halálával együtt megszűnik. Az ilyen jelentős népességfogyás szigetszerűen fordul elő, Hunyad, Fehér és Szilágy megyék hegyvidéki részein, valamint Teleorman és Dolj megyékben a román alföldön.

A hasonló nyugat-európai folyamatoktól eltérően Romániában a síkvidéki területeken fekvő falvak fogyása jelentősebb volt, mint a hegyvidékieké. Ez azt jelezi, hogy Romániában a népesség alakulását a természeti-környezeti tényezők hatásánál erősebben befolyásolták a politikai-gazdasági-pszichoszociális tényezők.

Az elemzett korszakban lakosságnövekedés is történt, szigetszerűen, főleg nagy városok közelében, ipari központok körül, valamint ipari központok közötti főbb útvonalak mentén.

Az elnéptelenedési folyamatnak jelentős hatása volt a településhálózatra: a településhálózat egyes csomópontjainak devitalizálását eredményezte, vagy egyes települések eltűnésével egyenesen töréseket eredményezett a hálózatban. E hatás fő oka, hogy az elnéptelenedési folyamat leginkább a közepes nagyságú településeket érintette, a folyamat eredményeként ezek kisfalvakká (aprófalvakká) váltak: az aprófalvak száma 18-szorosára nőtt, a kis falvak száma 2,8-szeresen nőtt, a közepes méretű falvak száma nagyjából változatlan maradt. A nagy falvak száma szintén jelentősen csökkent – ez a veszteség érinti leg súlyosabban a falusi településhálózatot, ugyanis e nagyobb falvak korábban kisebb regionális központokként funkcionáltak, a rurális térség bizonyos fokú gazdasági-társadalmi diverzifikáltságát biztosítva. A nagyon nagy községek az egyedüliek, amelyek a tárgyalt időszakban nőttek, növekedésük oka, hogy rendszerint nagyobb ipari központok közelében fekszenek.

Az elemzés következtetéseként a szerző megállapítja, hogy az elnéptelenedési folyamat eredményeként a falvak nagyságszerinti kategóriái megváltoztak, egyes települések elvesztették a településhálózatban korábban betöltött vezető szerepüket, más települések teljesen (vagy nagyrészt) elvesztették regenerálódási képességüket, és a rurális térségen belül helyenként *demográfiai pusztaságok* alakultak ki (depresiuni demografice), amelyekben a lakosság-sűrűség 30-20 fő/km² alá esett. 1992 után az alapvető folyamatok folytatódtak, a tárgyalta problémák tehát nem szűntek meg (Nica 1995).

A népességfogyás és az előregedés jelenségei mellett, ezek mögöttes folyamatoként a *migráció* kérdése merül fel. A falusi népesség városra vándorlásának időbeni alakulását elemezve Fulea kimutatja, hogy ez folyamatos volt a kommunizmus éveiben, 1990-ben hirtelen megugrott, majd a '80-es évek szintjén folytatódott tovább. 1990-ben 616.000 személy távozott a falvakból, nagyrészt városra. E tömeges városra költözésnek egyik oka a(z egyes) városok zárt jellegének megszűnése, másik az egyes foglalkozási kategóriák kötelező falun való letelepedésére vonatkozó jogszabály megszűnése. A faluról el-

költözők kategóriáján belül változott a kor szerinti összetétel, csökkent a fiatalok aránya: míg 1980-ban a 20–34 év közöttiek a városra költözők 61,8%-át képezték, 1990-ben ezek aránya 49,9% volt, 1992-ben pedig 52,8%. A jelenség magyarázata, hogy míg a '80-as években a fiatalok migráltak a szövetkezeti mezőgazdaságból, '90 után főként a falusi értelmiség ment el, fő helyen a szövetkezeti mezőgazdasági egységek műszaki személyzete, valamint a tanügyi és egészségügyi személyzet, és természetesen továbbra is távoztak az urbánus központokban munkát keresők. Végül a szerző középtávon a városra vándorlás csökkenését jósolja, a csökkenés okaiként a föld magántulajdonba kerülését, a jó városi munkahelyek nehezebb elérhetőségét és a falusi fiatalok iskolázottságának csökkenését emelve ki (Fulea 1994).

A *falusi társadalom struktúráját* szintén számos tanulmány érinti. Ezek összevetéséből azonban kiderül, hogy nincs egy egységes kép a falusi társadalom szerkezetéről, a különböző szerzők különböző strukturáló elveket alkalmaznak, különböző elemzési egységeket tekintenek relevánsnak. Következésképpen a különböző struktúra-leírások egymással nem (vagy igen nehezen) vethetők össze, és egy egységes kép is nehezen állítható össze belőlük.

A struktúraképző elvként leggyakrabban a foglalkozást használják. A falusi társadalom foglalkozásszerkezetét írja le Fulea is, az 1992-es népszámlálás adatai alapján (Fulea 1994, 1995). Kiinduló gondolata az, hogy a szövetkezeti tulajdon megszűnése, a földtörvény valamint a gazdaság különböző szektorainak liberalizálása a falusi népesség foglalkozás-szerkezetének megváltozását eredményezte. Leglényegesebb változásnak a szerző a szövetkezeti parasztság magángazdálkodóvá válását tekinti. Az 1992-es helyzetet az 1966-ossal veti össze, kiemelve, hogy napjaink falusi népességének foglalkozás-szerkezetét sokkal nagyobb változatosság jellemzi (bár e kijelentés evidenciája részben az összehasonlítási alapként használt modell túlzott egyszerűségéből fakad, hiszen az mindössze három kategóriával dolgozik, szövetkezeti parasztsággal, magángazdálkodókkal és munkásokkal). A '92-es foglalkozás-szerkezet a családfelek foglalkozása alapján a következőképpen néz ki:

1. táblázat

Foglalkozás	Családok %
Munkás	26,9
Egyéni gazdálkodó	12,66
Fizetett vezető és szak személyzet	3,29
Társas gazdálkodó	3,22
Fizetett közigazgatási, kereskedelmi és szolgáltatási személyzet	1,78
Szövetkezeti alkalmazott (fogyasztási- és kisipari szövetkezet)	1,31
Kisiparos-kiskereskedő	0,74
Vállalkozó	0,07
Szabadfoglalkozású	0,02
Egyéb aktív	0,64
Nyugdíjas	43,95
Egyéb inaktív	5,42
Összesen	100,00

Fulea a falusi népesség társadalmi-gazdasági szerkezetét életkori, iskolázottsági, mesterség/foglalkozás és nemek, valamint területi megoszlás szerint is elemzi, valamilyen társadalmi státust kifejező változó megoszlásait vizsgálva a fenti változók szerint. A társadalmi státust kifejezésére azonban nem ugyanazokat a kategóriákat használja, hanem felváltva a „társadalmi-gazdasági kategóriák”, „foglalkozási státus” és „foglalkozási csoport”-nak nevezett változókat. (E problémának az oka valószínűleg abban keresendő, hogy a felhasznált adatok az 1992-es népszámlálás kötetéből származnak, amelyekben az adatok ilyen kereszttáblák formájában találhatók.) Következtetései/megállapításai: a mezőgazdasági foglalkozású népesség zömmel a 40 évesnél idősebbek közül kerül ki, a nem mezőgazdasági foglalkozásúak, munkások, vállalkozók és szövetkezeti alkalmazottak a 20–29 éves korcsoportra koncentrálnak. Területileg a magángazdálkodók Moldvában és Havasalföldön fordulnak elő nagyobb arányban, Erdélyből Beszterce megye van az élen. A fizetett alkalmazottak kategóriája továbbra is a nagy ipari központokkal rendelkező megyékben van túlsúlyban, a sorrend: Bukarest, Brassó, Prahova, Szeben, Dâmbovița, Kovászna, Hargita, Arad, stb. A mezőgazdasági társulások keretében dolgozó családfők a déli megyékben gyakoribbak, ahol korábban a kollektivizálás is 100%-os volt, Erdélyben ritkábban fordulnak elő – arányuk Erdélyben 3% körül mozog, a déli megyékben 20 % körül (Fulea 1995).

Maria Monica Staicu a falusi családok jövedelmének forrása alapján dolgozik, egy bărăgani-i esettanulmány alapján megállapítva, hogy a mezőgazdasági jövedelem a falusi háztartások fő bevételi forrása (Staicu 1995). Az ugyancsak a családok elsődleges jövedelmének alapján dolgozó Dumitru Sandu, egy országos reprezentatív mintán végzett felmérés alapján ezzel ellentétes eredményre jut. Ő a mezőgazdasági főfoglalkozásúak arányát próbálván beazonosítani, *a családok fő jövedelmének típusa szerint* a mezőgazdaságban is dolgozók rétegződéséről 1998-ban a következő struktúrát vázolja:

2. táblázat

A család fő jövedelme	N	%
Fizetés, állami szektorból	186	26
Fizetés, magánszektorból	39	5,5
Állami nyugdíj	220	31
Mezőgazdasági termékek eladásából	151	21
TSZ nyugdíj	46	6,5
Egyéb	74	10
Összesen	716	100

A fenti sorrend egyben a jövedelmi hierarchia is. A fenti szerkezetből azonban Sandu kihagyta a 0,5 hektárnál kevesebb földdel rendelkezőket, akik az összes falusi háztartások további 31%-át képezik. (Sandu 1999)

A *mezőgazdasági népesség* kérdése strukturális kérdésként is megjelenik. A parasztság, mint társadalmi réteg történetét tárgyalja Veres Enikő, kiemelve, hogy Romániában a parasztosodási folyamat is csak részlegesen, és főleg egyenetlenül ment végbe,

az óromán területeken a nagybirtok még a két világháború között is meghatározó volt. A nyugati területeken viszont ebben a korszakban a déli nagybirtokos érdekcsoportok által meghatározott agrárpolitika gátolta a paraszti fejlődést. Ezt a paraszti társadalmat kezdte bomlasztani a kollektivizálás és az iparosítás, beindítva a „paraszt-talanodás” folyamatát. Veres központi kérdése azonban nem a parasztosodás és elparasztalanodás, hanem a falusi népesség rendszerváltás utáni változásai, amely folyamatot „újra-parasztosodásként” értekel. Az újra-parasztosodás mellett felhozott fő érv, hogy az 1991-es földtörvény, a földek forgalmát szabályozó törvény nélkül a kis családi gazdaságok – paraszti gazdaságok – térnyerését eredményezte. Ezt a folyamatot, az önállóságra törekvő paraszti gazdaságok térnyerését erősítette a korszerű mezőgazdasági felszerelések, gépek hiánya is.

Sârbu a mezőgazdasági népességen belül bekövetkező változásokat statisztikai adatok alapján elemzi. Számításai szerint a mezőgazdasági népesség a rendszerváltás után kismértékben nőtt: megállapítja, hogy míg 1960-ban a teljes aktív népesség 65%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 1990-ben 28,2%-a, 1992-re ez az arány 32,1%-ra nőtt. A mezőgazdasági népességen belüli fizetett munkaerő rendszerváltás utáni csökkenése szintén értelmezhető az újra-parasztosodás tézise mellett szóló érvként, amennyiben ez a külső munkaerőt nem alkalmazó kisgazdaságok irányába történő elmozdulást jelez. A mezőgazdasági népességen belül a fizetett munkaerő aránya 1990-ben volt a legmagasabb, a mezőgazdasági foglalkoztatottak 21,4%-a. Ez az arány 1992-re 13,7-re csökkent. Sârbu azt is kiemeli, hogy a mezőgazdasági munkaerő rendkívül öreg: 1994-es felmérése szerint a gazdaságok 75%-ában a családfő 50 évesnél idősebb. A mezőgazdasági népesség korösszetételének vizsgálatához további adalékkal járul hozzá Fulea, aki az elöregedés mellett a legfiatalabb aktív korosztály enyhe növekedését is kimutatja (a mezőgazdaságban foglalkoztatottak 30 év alatti csoportja az 1977-es 18%-hoz képest 1992-re 21%-ra nőtt).

Több tanulmány a *falvak elitjével*, e csoport különböző aspektusaival foglalkozik. Bár az elitet átfogóan definiálják, az elemzések központjában rendszerint a helyi elitek új csoportja, a vállalkozók vannak, a kutatókat foglalkoztató kérdés rendszerint a vállalkozások sikerességét befolyásoló tényezők és a vállalkozói környezet.³ Sebastian Lăzăroiu a társadalmi tőke és vállalkozói szellem közötti kapcsolatot elemzi, vizsgálati egysége egy több faluból álló község. (Lăzăroiu 1999) A társadalmi tőkét a bizalom, az informális társulásokban és a formális intézményekben való részvétel együtteseként definiálja. A bizalom fogalmát tovább bontja a bizalom és óvatosság fogalmaira, majd ezeket kérdőívvel, attitűd-kérdések segítségével méri. Megállapítja, hogy míg a bizalom másokhoz való közvetlen viszonyulást és kommunikációt, valamint informális szintű társulást eredményez, az óvatosság ezzel szemben egy olyan attitűdöt, amelyben az interakciókat a község intézményei modellálják, előírásaikkal, rituáléikkal. A két modell nincs kapcsolatban az egyének szocio-demográfiai mutatóival, viszont összefügg a település típusával: a periférikus falu lakóira inkább a bizalom modellje jellemző. Az intézményekben való részvétel és az óvatosság összefüggésének gyökerei az intézményekkel szembeni örökölt bizalmatlansághoz nyúlnak vissza (az önkor-

3 A vállalkozásokra koncentráció oka minden esetben a kutatások finanszírozásával van összefüggésben, e kutatások nagy része a Világbank (a *Social Capital and Entrepreneurship in Romanian Rural Communities* program keretében), illetve a FDSR (Román Fejlesztési Alap) megrendelésére készült.

mányzattal szembeni bizalom kialakulását ma is gátolja, hogy az számos kérdésben függő helyzetben van központi állami intézményektől), illetve az intézmények kliens-rendszer jellegű működésével magyarázhatók. Az óvatosságnak, mint az intézményekben való részvétel stratégiájának a célja az, hogy az egyének elkerüljék kimaradásukat a javak újraelosztásából. A periférikus falvakban a bizalmatlanságot fokozza, hogy e percepcióban a központi intézmények a központi település érdekeit szolgálják, az erőforrásokat lehetőleg oda irányítják. A bizalmon kívül a szerző részletesen elemzi a formális intézményeket (önkormányzat, iskola, vallási intézmények) valamint a beazonosítható kapcsolathálókat (rokoni, szomszédsági, baráti és vallási hálózattípusokat talál). A minőségi módszerek segítségével elemzett kapcsolathálókön (és ezek formális intézményekkel való összefonódásain) kívül standardizált kérdőívvel az egyének egocentrikus kapcsolathálóit is megvizsgálja, e hálózatok sűrűségét és területi szórtságát vizsgálva.

A községben található vállalkozásokat szintén részletesen bemutatja, majd a vállalkozók négy típusát alkotja meg: a *régi-új vállalkozó* már 1989 előtt is vállalkozó volt, ma legfőbb gondja az új típusú gazdasági kapcsolatokhoz való alkalmazkodás. A „*hálózati vállalkozó* (...) az a vállalkozó, aki közvetlenül 1989 után indított egy vállalkozást, valamilyen állami vállalat vezető pozíciójából, vállalkozását ugyanazon területen indítva, amelyen korábban is dolgozott. Indulásakor hálózatát is magával vitte: vevőkörét, szolgáltatóit, stb.” (Lăzăroiu 1999: 48). A *kereskedő* típus rendszerint kis léptékű vállalkozása, amely a legkisebb induló tőkét igényli, áru felvásárlásából és annak lokális szintű, egy fix pontban történő eladásából áll. A *mezőgazdasági vállalkozó* a mezőgazdálkodást performens módon, az önfenntartói szintet meghaladó mértékben folytató gazdálkodó, aki sok mindenben hasonlít a hálózati vállalkozóhoz. A különböző típusú vállalkozók eltérő jellegű gondjait egy táblázatban foglalja össze: legkevesebb gondja a hálózati vállalkozónak van, ő csak a helyi hatalommal bajlódik. A kereskedő hozzá képest nem rendelkezik örökölt megbízható üzleti kapcsolatokkal, ezeket maga kell kiépítse, ezen kívül befektetési gondjai is vannak. A mezőgazdasági vállalkozó specifikus gondjai a viszonteladókból fakad. A régi-új vállalkozó az eddig felsorolt gondok mindegyikével küszködik, de sajátosságát a marketing-jellegű gondjai adják. Ezek után az egyes típusokat „túlélési stratégiáik” vázolásával jellemzi, ezalatt üzleti politikájukat értve.

Végül a szerző a bizalom, az intézmények/hálózatok és a vállalkozások közötti kapcsolatokat elemzi. Megállapítja, hogy bizalom szempontjából a vállalkozók inkább az óvatos típusból kerülnek ki. Bár úgy gondolják, hogy az emberekben jobb nem megbízni, intenzíven foglalkoztatja őket a falu róluk alkotott véleménye. E véleményt különböző módon, pl. szponzorizálásokkal befolyásolni is próbálják, ilyen jellegű támogatásaikat azonban a szerző nem annyira filantróp cselekedeteknek, mint inkább a fizikai és társadalmi infrastruktúrába történő hosszú távú befektetéseknek, az üzleti környezet feljavításának tekinti. A vállalkozók hálózatainak elemzéséből megállapítja, hogy a vállalkozások éves forgalma szorosan korellál a vállalkozók egocentrikus hálózatainak sűrűségével.⁴ Az a megállapítás, hogy a vállalkozás sikere a hálózat in-

4 A vállalkozók kapcsolathálóját a következő kérdések segítségével mérte: kikkel beszélt meg a vállalkozás elindítását, a vállalkozás beindításakor kik segítettek az iratsomó összeállításában, van-e olyan személy aki a főnököt hiányzás esetén helyettesíthetné, van-e olyan személy aki információkat és tanácsokat tud adni, szokott-e olyan személyeket látogatni, akikkel megbeszéli vállalkozói gondjait, van-e szorosabb személyes kapcsolata a legfontosabb szolgáltatójával és vevőjével.

tegráltságának függvénye (minél jobban ismerik egymást a vállalkozó barátai, vállalkozása annál sikeresebb) ellentmond annak a szakirodalomból ismert tézisnek, miszerint a sikert az segíti elő, ha a vállalkozó a hálózat strukturális réseiben helyezkedik el. Lăzăroiu szerint a vizsgált eset a formálódóban levő piacgazdaság jellegzetessége lehet, egy lehetséges magyarázata, hogy a jobban integrált hálózat a kockázat jobb eloszlását/megosztását eredményezi, azaz nagyobb biztonságot nyújt. Abban a szituációban, amelyben a gazdasági játékok inkább a veszteségek minimalizálását célozzák, mint a nyereség maximalizálását, a bezáruló, „double-checked” kapcsolatok a megbízhatóbbak. A vállalkozói hajlandóság a maga során szintén a hálózat sűrűségével és az óvatosság attitűdjével korrelál.

Victor Ognereu egy nagy horderejű falufejlesztési program kapcsán a falusi elit képződésének folyamatát vizsgálja, egy nem községközpont-státusú, periférikus faluban. (Ognereu 2000) Az elemzett helyzetben két elitcsoportot különböztet meg, a községi intézményekhez kötődő formális elitcsoportot, amelyet azonban a hálózatok szintjén szakadék választ el az elemzett falutól. E szakadék miatt nagy a formális elitcsoporttal szembeni bizalmatlanság, a periférikus falu érdekeit a formális elitből kiszoruló, informális elitcsoport képviseli. A *formális vezető* és a *közösségi vezető* tehát az elemzett helyzetben két különböző társadalmi típus, a közösségi vezetők tényleges társadalmi vállalkozók, akik kollektív cselekvések irányítására vállalkozva váltak vezetőkké. A vezetők választása mindkét esetben bizalom alapján történik, ez bizalom teljesítmény-kritériumok alapján születik, ám a teljesítmény végső soron a hatékony kapcsolatok és az üzletelési kompetencia terminusaiban konkretizálódik.

A közösségi akciókat a szerző a kollektív cselekvések elmélete segítségével elemzi. Megállapítja, hogy a kollektív javakra koncentráló, a kollektív cselekvéseket támogató kultúra nélkül a szelektív ösztönzők hatása a lényegesebb: kollektív akciókra kizárólag azon esetekben került sor, amelyekben a várható egyéni hasznok is jelentősek voltak. A mezőgazdasági vállalkozókról Dumitru Sandu tanulmánya kapcsán már szóltunk. Itt csak annyit tehetünk hozzá, hogy Berevoescu Fulga faluról szóló tanulmányában jó leírást olvashatunk két bărăgani-i mezőgazdasági társulás megalakulásának történetéről és működéséről. (Berevoescu 1999)

4. Lakókörnyezet, lakásállomány

A lakókörnyezet vizsgálata elsősorban Trăilă Cernescu nevéhez fűződik, aki az elemzett időszakban három tanulmányában is foglalkozik e témával. 1995-ben megjelent írásában (amely egyébként a román falu általános „evolúciójáról” vázol átfogó képet) kiemeli, hogy a falusi lakás az idők során az építkezés (méret, felszereltség) és funkcionális síkján egyaránt számos módosuláson ment át, párhuzamosan a falu általános fejlődésével. A lakások vizsgálata olyan perspektívát képez amely (más perspektívákhoz hasonlóan) alkalmas a falusi élet jellegzetességeinek megragadására. „A falusi ház egyrészt a gazdaság központi objektuma, ahonnan életstílusok, értékek, magatartásformák sugároznak ki, de ugyanakkor a ház a természeti-, történeti- és társadalmi keretek együtthatásának eredménye is.” (Cernescu 1995: 283) A falusi lakásállomány fejlődési tendenciáinak vizsgálatához különböző diszciplínák tipológiaiának egyesítését tartja szükségesnek, ezért több különböző tudományterületről vett tipoló-

giát is bemutat, kiemelten az építészeti és esztétikai szempontú osztályozásokat. Végül a Központi Statisztikai Hivatal népszámláláskor alkalmazott kategorizációját mutatja be részletesebben, amely tipológia az építőanyagokon és a lakások csoportosulásán alapszik. Az 1966-os és 1977-es adatokat összehasonlítva szerzőnk megállapítja, hogy a rurális lakásállomány nagy hányadát az egy lakásból álló individuális épületek alkotják (99,7% 1966-ban, illetve 98,7% 1977-ben). A két népszámlálás közötti időszakban csökkent a vályogból épült épületek aránya, ám még mindig jelentős maradt, a teljes lakásállomány 47,5%-át képezve 1977-ben. A falusi házak több mint egyharmada (36%) az 1961-1980 közötti időszakban épült. A tanulmányból végül elmarad a falu általános fejlődése és a lakáskörülmények változása közötti összefüggések elemzése.

Nagyjából a fenti kérdéseket tárgyalja Cornelia Cârțână és Marilena Gânju az 1992-es népszámlálási adatok alapján. (Cârțână–Gânju 1995) Tanulmányuk három részre tagolódik, tárgyalja a lakásállomány szerkezetét, a lakásállomány kihasználtságát, és a lakókörnyezettel való elégedettség mértékének elemzését (ez utóbbit a CURS felmérése alapján). Bevezetőként vázolják a falusi lakókörnyezet kommunizmus alatti történetét, kiemelve, hogy 1979-től a lakásépítés szinte kizárólag a városokra korlátozódott, a '80-as évek alatt épülő összes lakásoknak csak 10%-a épült falun. Ennek oka, mint ismeretes, az urbanizációs és területrendezési politika (közismert nevén szisztematizálás), amely nem nyújtott lehetőséget a falvak lakásállományának fejlesztésére. Ellenkezőleg, az 1986-os tervek szerint a szétszórt tanyákat és falvakat nagy községekbe kellett összevonni (a 13.000 falut 5-6.000-ré), 2-4 emeletes tömbházlakásokba. Ez a terv, mint tudjuk nem valósult meg, csak néhány Bukarest melletti falut romboltak le teljesen, de eredményeként a faluközpontokban jelentős számú alacsony komfortú tömbházat építettek.

A további, konkrét elemzés azonban nincs kapcsolatban a fenti történeti felvezetéssel. A falusi lakások korának elemzéséből megtudjuk, hogy a Romániában a legintenzívebb lakásépítés 1950 és 1970 között volt, az 1992-es lakásállomány 69,1%-a 1945-1990 között épült, a szisztematizálási projekt évtizedében épülő lakások aránya azonban már mindössze 6,4%. E csökkenő trend a rendszerváltás után ismét megfordul, 1993-ban a falusi lakásépítések száma meghaladja a városi építésekét.

Adatokat találunk az elemzésben a lakások felszereltségéről is: bár villanyárammal az összes lakások 93%-a rendelkezik, a vízellátás és csatornázás tekintetében a román falvak rosszul ellátottak: a lakások 12%-a rendelkezik vezetékes vízzel és csatornázással, 8%-a közcsatornázással, 8% fürdőszobával és WC-vel.

A lakásállomány területi jellegzetességeinek elemzéséből megtudjuk, hogy míg az erdélyi, partiumi és bánági lakásokra a kis szobaszám jellemző nagy lakófelület mellett, a Regátra a nagyobb szobaszám, de kisebb lakófelület jellemző. E jellegzetesség a lakásnak a több generáció és háztartás együttéléséhez való adaptációjából fakad. A lakókörnyezettel való elégedettség kapcsán legfontosabb törekvésként az együtt élő nukleáris családok szétválási törekvését emeli ki.

A tanulmány egyik végkövetkeztetése, hogy a falusi lakókörnyezet túlszűfoaltsága továbbra is fent fog állni, sőt a városi lakásépítések leállása valamint a nukleáris családok szétválási trendjének köszönhetően ez a szűfoaltság valószínűleg fokozódni fog. A települések rossz infrastrukturális ellátottsága miatt továbbra is fent fog maradni a lakásállomány alacsony komfort-szintje, valamint a lakások rossz szocio-kulturális ellátottsága sem fog várhatólag javulni.

Cernescu további két tanulmánya a CURS intézet egy sajátos programjához kötődik, amelynek során a CURS 1997 és 1999-ben kutatásokat végzett azokban a falvakban, amelyekben a két világháború között D. Gusti csapatai is kutattak. E kutatás lakásállománnyal kapcsolatos vonatkozásait foglalja össze Cernescu. Először esettanulmány jelleggel Dioști falu esetét mutatja be. E falut, miután a tűzvész pusztította, Gusti professzor csapatainak vezetésével a mintafaluvá próbálták újjáépíteni. A mintafaluvá változtatás alapját új, építészek által tervezett, korszerű falusi lakások valamint középületek építése képezte. 70 év elteltével Cernescu az egykori beavatkozás hatását próbálja vizsgálni (Cernescu 1999). Egy év múltán, a befejezett kutatási program eredményeiről számol be, a lakókörnyezetben végbement változások történelmi régiók szerinti elemzését tűzve ki célul. A szerzteágazó írásban foglalkozik az utak állapotával, a falvak osztályozásával, a társadalmi problémák (lakosság által észlelt) súlyosságával, az 1997-ben befejezett lakások méret szerinti tipológiájával, a lakások ellátottságával, a melléképületek szerkezetével stb. Az eredmény minden esetben a vizsgált jellemzők történelmi régiónkénti megoszlása (Cernescu 2000).

5. Általános szociológiai problémák falun

Végül csak megemlítjük azokat a témákat, amelyek nem illeszthetők a fenti témakörökbe, ám ritkább (rendszerint egyszeri) előfordulásuk folytán a faluszociológiai érdeklődés valamelyes állandóságú témájának sem tekinthetők. Olyan tanulmányokról van szó, amelyek valamely specifikus szakszociológiához tartozó kérdést falun vizsgálnak. Ilyen témák az interetnikus viszonyok (Băcanu 1994, Chelcea–Cristea–Lățea 1996), a modernizáció (Băcanu 1995), a nemzetközi migráció (Diminescu 1996), a népi vallásosság (Ioniță 1996) vagy a társadalmi átalakulás szociálpszichológiai vonatkozásai (Țăran 1994). Kérdés azonban, hogy ezen esetekben jogos e egyáltalán faluszociológáról beszélni, vagy helyesebb volna e tanulmányokra úgy tekinteni, mint amelyek egy specifikus szakszociológiai elemzést a település-változó egy bizonyos értékére külön végeznek el.

Az elemzett periódus néhány általános jellegzetessége, következtetések

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a román faluszociológia 1990–2000 közötti korszakát néhány főbb téma dominálja. A monografikus falukutatás témája kezdetben mint a faluszociológia hagyományainak számbavétele jelenik meg, majd mint lehetséges módszer továbbra is fennmarad. E kérdéskörbe tehát múltbeli kutatások, módszertani kérdések majd átfogó faluképek megrajzolására törekvő falumonográfiák tartoznak. Az agrárkérdés kezdetben a földreformmal és az átalakulóban levő agrárpolitikával kapcsolatos véleménynyilvánítások formájában van jelen, elemző részletek e kezdeti írásokban, amennyiben jelen vannak, a szocialista mezőgazdaság elemzésével foglalkoznak. A korszak második felére túlsúlyba kerülnek az elemző írások. A falusi társadalom rétegződésével kapcsolatos írások kevésbé szubjektívek (bár egy falu-romantika ezek nagy részére is jellemző), a fő kérdések e témában az előregedés és né-

pességfogyás mellett a rendszerváltással bekövetkező gazdasági átalakulás kiváltotta strukturális átalakulás, ezen belül kiemelt helyen a mezőgazdasági népességgel kapcsolatos kérdések, valamint a falu újjászerveződésében fontosnak vélt falusi elit, különösképpen a gazdasági elit, a vállalkozók. A lakókörnyezet kérdései az előző témáknál kisebb terjedelemmel van jelen, ám szintén visszatérő téma. E négy állandó kérdéskörön kívül egy-két tanulmány terjedelméig további témák sora fordul elő, amelyek azonban már átmenetet képeznek faluszociológia és más szakszociológiák között.

E tág kérdéskörök részleteikben tehát folyamatosan változóak, e változások az elemzett tíz év történéseivel vannak összefüggésben. Az első évek rendszerint nagyobb mértékben foglalkoznak a szocialista korszak vonatkozó kérdéseivel, a későbbi írások pedig egyre inkább az aktuális kérdések irányába fordulnak. A megfigyelhető változások azonban minden bizonnyal a nagyobb horderejű kutatások beindulásával is kapcsolatban vannak: míg az első években a ritkább empirikus jellegű tanulmányok főleg az 1992-es és korábbi népszámlálási adatokat dolgozzák fel, a korszak második felében túlsúlyba kerülnek a nagy, országos reprezentatív felmérésekre épülő elemzések, illetve a rendszerint ezeket kiegészítő esettanulmányok (ezek viszik tovább a monografikus hagyományt, önálló falumonográfiák vagy esettanulmányokba illesztett monografikus részletek formájában).

A kutatásokban és ennek következtében az elemzett adatok jellegében bekövetkező fenti változás a (falu)szociológiai diskurzus jellegének átalakulását is magával vonja, míg a korszak kezdetén az empirikus vonatkozásokban szűkölködő, ám személyes véleményekben annál gazdagabb írások domináltak, a korszak végére az analitikus beszédmód válik dominánssá, amelyben már a szakirodalom feldolgozása is kötelezővé válik (ez korábban „fakultatív” jellegű, a korai vélemény-jellegű írások rendszerint minden hivatkozást mellőznek).

Az analitikus beszédmód dominánssá válása nem jelenti a vélemény-jellegű írások eltűnését. A *Sociologie Româneasca* 1999-es újraindulásakor a lap profilját meghatározó, beköszöntő írásában főszerkesztő külön kiemeli, hogy a Gusti–Stahl-iskola toleranciájának szellemében a folyóiratban továbbra is helyet találhatnak olyan „attitűd-anyagok”, amelyek „életképes szociál-politikai opciókhoz járulnak hozzá”.

A vázolt változások kapcsolatban vannak a szociológiai mezőben bekövetkező generációs váltással is, a megjelenő tanulmányok egyre nagyobb hányada származik az 1990 után végzett szociológusok tollából. E generációs változás a szociológiai mező intézményi síkú strukturálódásában is beazonosítható: míg az idősebb nemzedék az Akadémia és az ahhoz tartozó kutatóintézet köré tömörül (ezeket az intézményeket továbbra is ők dominálják), a rendszerváltás után diplomát szerző (és gyakran Nyugat-Európában vagy a CEU-n is tapasztalatokat szerző) ifjabb nemzedék az újabb keletű kutatóintézetekben, a CURS és az Életminőség-kutató Intézetben tevékenykednek. Ezek az intézetek azok, amelyek jobb nemzetközi kapcsolataik révén az utóbbi évek nagy horderejű kutatásait végezték (főleg a Világbank támogatásával).

Bár az intézmények terén megfigyelhető a szóban forgó strukturálódás, a publikációs fórumok terén nincs egy ennek megfelelő elhatárolódás. Ez részben annak köszönhető, hogy a szóban forgó kutatóintézetek vezetői szintén az idősebb nemzedék néhány szakmai tekintély szempontjából megkérdőjelezhetetlen tagja, akik tisztségeik révén a csoportosulások közötti bizonyos fokú átfedődést megvalósítanak (Dumitru

Sandu, a CURS intézet vezetője egyúttal az akadémia lapjának, a *Sociologie Româneasca* főszerkesztője is).

Bár a diskurzus jellege és a szociológiai mező intézményi strukturáltsága között megállapítható a fenti kapcsolat, az írások ideológiai irányultsága nem állítható egyértelmű párhuzamba az intézményi háttérrel. Egy ilyen jellegű kapcsolat hiánya azért is meglepő, mert az új kutatóintézetek liberális irányultsága, illetve az akadémia körül csoportosuló nemzeti-nacionalista irányultsága közismert. Az régi nemzedék írásaiban azonban (amelyek az „attitűd-anyagok” nagy részét adják) az , agrár- és falu-politika egészét kritizálják, rendkívül általános szinten, konkrét javaslatok nélkül, amelyek hiányában véleményütközésekre sem kerül sor. Az ifjabb nemzedék írásaiból viszont analitikus írásaiban az ideológiai vonatkozások teljesen hiányoznak. A szubjektív dimenzió terén talán egyetlen egyértelmű változásként az emelhető ki, hogy az idősebb nemzedék írásaira jellemző falu- és paraszttromantika az ifjabb generáció tanulmányaiból hiányzik.

Végül, egy pillantást vetve az elemzett tanulmányok szerzőinek általános munkásságára azt kell még megállapítanunk, hogy e szerzők a faluszociológia mellett számos más területen is tevékenykednek, publikálnak. Ez a román szociológusok idősebb és ifjabb generációira egyaránt elmondható. A szerzők rendszerint nem faluszociológiai profilú intézmények munkatársai, ilyen intézményként csak egy interdiszciplináris akadémiai munkacsoport működik, amelyben mindössze néhány szociológus tevékenykedik. Bár ők rendszeresen publikálnak, a faluszociológiai tárgyú tanulmányok nagy része nem tőlük származik, hanem legkülönbözőbb szakterületeken dolgozó szociológusok tollából, akik a falukutatás román szociológiában élvezett presztízsének köszönhetően fontosnak tartják a faluval való foglalkozást is. A román faluszociológiát tehát zömmel nem faluszociológusok művelik, és a faluszociológiai tárgyú munkák nagy száma ellenére szakszociológiaként elkülönülő faluszociológiáról nem beszélhetünk.

3. táblázat

Az 1990–2000 között megjelent, faluszociológia tárgyú cikkek a *Sociologie Românească* (SR) és a *Revista de Cercetări Sociale* (RCS) folyóiratokban

Szerző	Cím	Megjelenés helye
Stahl, Henri H.	<i>A román szociológiai iskola premisszái</i> Premisele școlii românești de sociologie	SR 1991/5–6
Chelcea, Ion	<i>Falvaink monografikus irodalma és a román falu tanulmányozásával kapcsolatos problémák. Főbb momentumok</i> Literatura monografică a satelor noastre și problemele în legătură cu studiul satului românesc. Momente principale	SR 1991/5–6 SR 1992/1
Baltasiu, Radu	<i>Az „újjobbágyság” paradigmatis struktúrája. Az „orbítáció törvénye” és a „függő felhalmozás”</i> Structura paradigmatică a „neoioabăgiei”. „Legea orbitării” și „acumularea dependentă”	SR 1992/2
Apolzan, Lucia	<i>A parasztlak és a földéhség. Monografikus kutatások 1955-ben Toporun, Teleorman megyében</i> Țăranii și setea de pământ arabil. Cercetările monografice din anul 1955 din satul Toporu, județul Teleorman	SR 1992/3
Bădescu, Ilie	<i>Beszélgetések H.H.Stahl professzorral. Az agrárkérdés két megoldása. A social work, az ígérlet országa és a szociológiai Nobel-díj</i> Convorbiri cu prof. H.H.Stahl. Două soluții la chestiunea agrară. Social-work-ul, țara făgăduită și premiul Nobel pentru sociologie	SR 1992/5
Larionescu, Maria	<i>A parasztkérdés relevanciája a forradalmak szociológiája számára: román hagyományok</i> Relevanța problemei sociale țărănești pentru sociologia revoluției: tradiții românești	SR 1992/6
Fulea, Maria	<i>A piacgazdaságra való átmenet specifikumai Románia mezőgazdaságában</i> Specificul tranziției la economia de piață în agricultura României	SR 1993/2
Furtună, Carmen	<i>A földreformok időbeni egymásutánosságának jelentősége</i> Semnificația succesiunii reformelor agrare în timp	SR 1993/2
Fulea, Maria	<i>A parasztgazdaság újjáéledés és hanyatlás között</i> Gospodăria țărănească între redresare și declin	SR 1993/5
Cobianu-Băcanu, Maria	<i>A multietnikus faluközösség – Hădrév</i> Comunitatea sătească multietnică – Hădăreni	SR 1994/2–3
Țăran, Constantin	<i>A rurális átmenet szociálpszichológiai vetületei</i> Aspecte psiho-sociologice ale tranziției rurale	SR 1994/4
Fulea, Maria	<i>Változások a vidék szocio-demográfiai struktúrájában</i> Schimbări în structura socio-demografică rurală	SR 1994/6
Fulea, Maria	<i>Változások a rurális népesség társadalmi-gazdasági struktúrájában</i> Schimbări în structura socio-economică a populației rurale	SR 1995/3–4
Cernescu, Trăilă	<i>A román falu evolúciójának néhány vetülete</i> Aspecte ale evoluției satului românesc	SR 1995/3–4
Mărginean, Ioan	<i>A vidék és a társadalmi reform Romániában</i> Ruralul și reforma socială în România	SR 1995/3–4
Staicu, Maria Monica	<i>A mezőgazdászok jövedelme és életminősége</i> Veniturile și calitatea vieții agricultorilor	SR 1995/3–4

Merfea, Mihai	<i>Az új földtulajdonosok opciói a föld megdolgozását illetően</i> Opțiuni ale noilor proprietari privind exploatarea pământului	SR 1995/3–4
Cârțână, Cornelia– Gânju, Marinela –	<i>Népesség és környezet vidéken</i> Populație și habitat în mediul rural	SR 1995/3–4
Nica, Narciza-Adela	<i>A vidék elnéptelenedése és ennek hatásai a településhálózatra</i> Depopularea ruralului și efecte asupra rețelei de localități	SR 1995/3–4
Florian, Violeta– Sárbu, Aurelia	<i>Emberi erőforrások rurális környezetben: folytonosság és változás</i> Resurse umane în mediul rural: continuitate și schimbare	SR 1995/3–4
Cernescu, Trăilă	<i>A falupolitika a román törvénykezés látásmódjában</i> Politica rurală în viziunea legislației românești	SR 1995/3–4
Cobianu-Băcanu, Maria	<i>Ellentmondásos fejlemények a falu modernizálásában</i> Evoluții contradictorii ale modernizării satului	SR 1995/3–4
Filipescu, Iancu	<i>Adalékok a régi Ialomita megye monográfiájához</i> Contribuții la monografia vechiului județ Ialomița	SR 1995/3–4
Larionescu, Maria	<i>A „túlélések” stratégiája a vidéki társadalmi változások kutatásában. Néhány elméleti klisé átlépése</i> Strategia „supraviețuirilor” în cercetarea schimbării sociale rurale. Depășirea unor clișee teoretice	RCS 1995/2
Diminescu, Dana	<i>A vasányok külföldre távozásai, egy új migrációs modell</i> Deplasările oșenilor în străinătate, un nou model de migrație	RCS 1996/2
Mihăilescu, Vintilă	<i>Két átmenetben levő falu. Domináns stratégiák típusai a falusi világban</i> Două sate în tranziție. Tipuri strategice dominante în lumea rurală	RCS 1996/3
Ioniță, Sorin	<i>Paraszti kereszténység. Vallási gyakorlatok Crășani-ban – Ialomița megye</i> Creștinism țărănesc. Practici religioase la Crășani – Ialomița	RCS 1996/3
Chelcea-Cristea-Lățea	<i>Túl az egység illúzióján. Identitásteremtő mechanizmusok és a másosság perceptója Szentanna községben</i> Dincolo de iluzia unității. Mecanisme identitare și de percepție a alterității în comuna Sintana	RCS 1996/4
Frunză, Mălina– Voicu, Bogdan–	<i>Az állam és a román paraszt. Egy esettanulmány</i> Statul și țărantul român. Un studiu de caz	RCS 1997/3
Berevoescu, Ionică– Stănculescu, Manuela	<i>Moșna, egy önmagát újrafeltaláló falu</i> Moșna, un sat care se reinventează	SR 1999/1
Cernescu, Trăilă	<i>Dioști község, 60 év múltán</i> Comuna Dioști, după 60 de ani	SR 1999/1
Bădescu, Ilie	<i>A társadalmi struktúra és a viszonteladók rurális közegben</i> Structura socială și clasa intermediarilor în mediul rural	SR 1999/1
Sandu, Dumitru	<i>Kik a mezőgazdasági vállalkozók?</i> Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziție?	SR 1999/1
Socol, Gheorghe	<i>A mezőgazdaság és a falu egy nemzeti modernizációs stratégiájáért</i> Pentru o strategie națională de modernizare a agriculturii și satului	SR 1999/1
Lăzăroiu, Sebastian	<i>A társadalmi tőke hálózatai és a vállalkozók Comișani-ban</i> Rețele de capital social și antreprenori în Comișani	SR 1999/2
Berevoescu, Ionica	<i>Fulga – elszigeteltség és közösségi részvétel</i> Fulga – izolare și participare comunitară	SR 1999/2
Neményi, Ágnes	<i>A rurális átstrukturálódás és a családi gazdaságok önfenntartása</i> Restructurare rurală și autosubzistență a gospodăriilor familiale	SR 1999/3

Veres, Enikő	<i>Elparaszttalanítás és újrparasztozás Romániában 1989 után</i> De / re-țărănizare în România după 1989	SR 1999/3
Vedinaș, Traian	<i>Egy regionális monográfia: a Nyugati Érchegység</i> O monografie regională: Munții Apuseni	SR 1999/3
Sandu, Dumitru	<i>Fejlettség és szegénység Románia falvaiban</i> Dezvoltare și sărăcie în satele României	SR 1999/4
Cernescu, Trăilă	<i>Változások a román rurális közegben lakás perspektívájából</i> Schimbări din perspectiva locuirii în mediul rural românesc	SR 2000/1
Ogneru, Victor	<i>Közösségi részvétel és hatalmi hálózatok Greaca-ban</i> Participare comunitară și rețele de putere în Greaca	SR 2000/2

Irodalom

Aluaș, Ion (1991): *Sociologia Comunitatilor. Kézirat.*

Cernea, Mihai–Larionescu, Maria–Springer, Ecaterina–Stahl, N.H. (1981): *Rural Community Studies in Romania.* In Durand-Drouhin, Jean-Louis (ed.): *Rural Community Studies in Europe. Trends, Selected and Annotated Bibliographies. Analyses.* Vol.1. Oxford-New York: Pergamon Press.